

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМИ

CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS IN THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF TORTURE

Тарасов О.В., д.ю.н.,

доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0000-0002-9070-5965

Погорелова Ю.О., к.ю.н.,

асистентка кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0000-0001-9120-6730

Стаття присвячена аналізу сучасних викликів, що постають перед міжнародним співтовариством у сфері боротьби з катуваннями. Незважаючи на усталений імперативний характер абсолютної заборони катувань та майже її універсальне визнання, порушення зазначеної заборони на жаль мають місце. Окреслено ключову роль Конвенції ООН проти катувань і Факультативного протоколу, що сформували багаторівневу систему превентивного контролю та заклали основу діяльності таких інституцій, як Комітет ООН із запобігання катуванням та Підкомітет ООН із запобігання катуванням. Підкреслено, що навіть за умов широкої ратифікації відповідних міжнародно-правових договорів на практиці зберігається розрив між формальними зобов'язаннями держав та фактичним рівнем дотримання прав людини, про що свідчать численні звіти міжнародних правозахисних організацій.

Особливу увагу зосереджено на проблемі застосування смертної кари, що залишається однією із найскладніших питань сучасного правозахисного дискурсу. Статистичні дані про зростання кількості страт у низці держав та обмежений доступ до інформації в авторитарних режимах підкреслюють актуальність посилення міжнародного моніторингу та вдосконалення механізмів звітності. Окремо проаналізовано феномен «коридору смерті», як комплексу психофізичних страждань, що виникають у засуджених у процесі тривалого та невизначеного очікування виконання смертного вироку. Міжнародна практика кваліфікує такі умови в якості несумісних з вимогами абсолютної заборони катувань. Зазначено, що окремі методи виконання смертних вироків прямо визнаються міжнародними органами в якості таких, що суперечать стандартам гуманного поводження.

Узагальнюючи викладене, обґрунтовано необхідність подальшого зміцнення міжнародних превентивних механізмів, гармонізації національних підходів, а також поглиблення міждержавної співпраці для забезпечення реальної ефективності глобального режиму запобігання катуванням та захисту гідності людини.

Ключові слова: катування, Підкомітет ООН із запобігання катувань, національний превентивний механізм, смертна кара.

The article is devoted to the analysis of contemporary challenges faced by the international community in the field of combating torture. Despite the established peremptory nature of the absolute prohibition of torture and its almost universal recognition, violations of this prohibition, unfortunately, still occur. The article outlines the key role of the UN Convention against Torture and the Optional Protocol, which have formed a multi-level system of preventive monitoring and laid the foundation for the activities of such institutions as the UN Committee against Torture and the UN Subcommittee on Prevention of Torture. It is emphasized that even under conditions of broad ratification of the relevant international legal treaties, in practice there remains a gap between the formal obligations of states and the actual level of compliance with human rights, as confirmed by numerous reports of international human rights organizations.

Particular attention is focused on the problem of the application of the death penalty, which remains one of the most complex issues in the modern human rights discourse. Statistical data demonstrating an increase in the number of executions in several states, as well as the limited access to information in authoritarian regimes, underscore the relevance of strengthening international monitoring and improving reporting mechanisms. The phenomenon of the "death row" is analyzed separately as a set of psychophysical sufferings experienced by persons during the prolonged and indeterminate waiting for the execution of a death sentence. International practice classifies such conditions as incompatible with the requirements of the absolute prohibition of torture. It is also noted that international bodies as those that contradict standards of humane treatment directly recognize certain methods of carrying out death sentences.

Summarizing the above, the article substantiates the necessity of further strengthening of international preventive mechanisms, harmonization of national approaches, and deepening inter-state cooperation in order to ensure the real effectiveness of the global regime for the prevention of torture and the protection of human dignity.

Key words: torture, UN Subcommittee on Prevention of Torture, national preventive mechanism, death penalty.

Універсальна заборона катувань становить один із базових імперативів сучасного міжнародного права та міжнародної системи захисту прав людини. Після завершення Другої світової війни міжнародне співтовариство послідовно сформувало розгалужений нормативний комплекс, спрямований на запобігання та повну ліквідацію практики нелюдського поводження. Ключовим етапом цього процесу стало ухвалення у 1984 р. Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Станом на 2025 р. її ратифіку-

вали переважна більшість держав світу, що свідчить про майже загальне визнання абсолютності заборони катувань у міжнародному правопорядку. Таким чином, універсальна заборона катувань трансформувалася в стійку норму міжнародного права імперативного характеру (*jus cogens*), обов'язкову для всіх держав незалежно від їхнього формального статусу щодо Конвенції 1984 року.

Отже, переважна більшість держав світу взяли на себе чіткі юридичні зобов'язання щодо попередження катувань та інших форм жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та покарання, а також

щодо притягнення винних осіб до відповідальності. У ст. 2 Конвенції проти катувань закріплено імперативний характер цього зобов'язання: жодна надзвичайна ситуація – включно зі збройним конфліктом, загрозою національній безпеці чи запровадженням надзвичайного стану – не може стати підставою для відступу від абсолютної заборони катувань. Так само катування не можуть бути виправдані ані наказами чи вказівками керівництва, ані будь-якими іншими інституційними умовами [1].

Але, незважаючи на формування комплексної міжнародно-правової заборони катувань та закріплення її в якості імперативної норми (*jus cogens*), сучасна практика держав демонструє стійкий розрив між взятими на себе міжнародно-правовими зобов'язаннями та їх виконанням на практиці. У ХХІ ст., коли міжнародно-правові стандарти захисту від катувань набули майже універсального характеру, застосування заборонених методів поводження все ще фіксується у діяльності правоохоронних органів, пенітенціарних систем та силових структур у різних регіонах світу. З огляду на вище зазначене, актуальність теми наукової статті не викликає сумнівів.

Як вже зазначалося вище, ключовим універсальним міжнародно-правовим договором у сфері протидії катуванням, є Конвенція ООН проти катувань, що набула чинності 26 червня 1987 р. У Конвенції сформульоване загальноприйняте міжнародно-правове визначення поняття катування – умисне заподіяння сильного фізичного чи психічного страждання з певною метою та за участі або з відома державних посадових осіб (ст. 1). Конвенція також покладає на держав-учасниць зобов'язання встановлювати комплекс превентивних, законодавчих, адміністративних і юрисдикційних механізмів, спрямованих на недопущення катувань у будь-яких умовах (ст. 2).

Конвенція проти катувань належить до найпоширеніших міжнародно-правових договорів у сфері захисту прав людини. Станом на жовтень 2025 р. до неї приєдналися 175 держав, тобто переважна більшість країн світу. Лише близько двадцяти держав залишаються поза Конвенцією, серед яких Індія, Малайзія, Катар, та ін. [2, с. 2].

Важливим доповненням до Конвенції проти катувань є Факультативний протокол до неї, прийнятий у 2002 р. Цим міжнародно-правовим договором було запроваджено так звану систему «превентивного моніторингу» – Підкомітет ООН із запобігання катуванням (ст. 2). Протоколом на держав-учасниць було покладено зобов'язання створити національні превентивні механізми – незалежні інституції, уповноважені здійснювати регулярні візити до місць позбавлення волі з метою оцінки ризиків застосування катувань або інших видів неналежного поводження (ст. ст. 17–18) [3]. Основною метою таких превентивних візитів є ідентифікація факторів, що можуть сприяти порушенням заборони катувань, та підготовка рекомендацій для їх усунення відповідно до міжнародно-правових стандартів. Слід також наголосити на тому, що Протокол набув чинності лише у 2006 році й відтоді суттєво розширив коло учасників: станом на травень 2025 року до нього приєдналися вже 94 держави [4].

Отже, можна зробити висновок, що на міжнародно-правовому рівні сформовано комплексну, багаторівневу систему протидії катуванням, що включає розгалужену договірну та звичаєву нормативно-правову основу, інституційні механізми універсального моніторингу, превентивні механізми контролю шляхом регулярних візитів, а також механізми притягнення винних осіб до відповідальності (національні суди, міжнародні кримінальні трибунали, універсальна юрисдикція, Міжнародний кримінальний суд). Водночас ефективність зазначеної системи значною мірою зумовлена наявністю політичної волі держав-учасниць та подоланням низки інституційних, процедурних і практичних викликів, що будуть проаналізовані далі.

Незважаючи на те, що абсолютна заборона катувань є імперативною нормою міжнародного публічного права, практика її реалізації не є досконалою. Так, у 2025 р. Всесвітня організація проти катувань (World Organisation Against Torture), у дослідженні, що охопило 26 держав, зафіксувала послідовні та поширені випадки катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження в місцях позбавлення волі, органах поліції, пенітенціарних установах, під час масових протестів та у контексті збройних конфліктів. Особливо показовим є те, що такі порушення трапляються навіть у тих державах, що надали згоду на обов'язковість ключових універсальних та регіональних міжнародно-правових договорів у сфері заборони катувань. Це свідчить про значний розрив між юридичними зобов'язаннями держав та їх фактичним виконанням. Крім того, за висновками зазначеної міжнародної неурядової правозахисної організації, жодна держава не може вважатися повністю забезпеченою від ризиків вчинення катувань чи інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Аналіз здійснений організацією у країнах із різними політико-правовими режимами – від усталених демократій до авторитарних систем – демонструє, що проблеми із забезпеченням абсолютності заборони катувань зберігаються. Це свідчить про те, що формальна ратифікація міжнародно-правових договорів сама по собі не гарантує належного рівня реалізації міжнародно-правових зобов'язань у сфері запобігання катуванням [5].

Факт формального закріплення міжнародно-правових стандартів заборони катувань сам по собі не забезпечує їх фактичної та автоматичної імплементації на національно-правовому рівні. Різниця між міжнародно-правовими зобов'язаннями та реальною практикою держав зумовлюється різними чинниками: у низці випадків – недостатньою політичною волею держав та корупційними практиками всередині них, в інших – інституційною слабкістю, відсутністю ефективних механізмів зовнішнього та внутрішнього контролю чи впливом надзвичайних обставин, таких як збройні конфлікти чи терористичні загрози. Таким чином, одним із ключових сучасних викликів залишається забезпечення повної та ефективної реалізації міжнародно-правових стандартів заборони катувань, що вимагає не лише нормативного закріплення, але й сталих механізмів їх практичної реалізації.

Початок ХХІ ст. ознаменувався виникненням нових глобальних загроз, насамперед міжнародного тероризму, що поставив під загрозу абсолютний характер заборони катувань. Події 11 вересня 2001 р. спричинили докорінну трансформацію підходів деяких держав до національної безпеки, зокрема й тих, що традиційно позиціонували себе в якості провідних держав у сфері захисту прав людини. У контексті «війни з тероризмом» було запроваджено практики, що суперечили усталеним міжнародно-правовим стандартам сфери захисту прав людини. В якості прикладу можна навести використання представниками США так званих «поширених методів допиту», що включали імітацію утоплення, тривале позбавлення сну, застосування стресових поз, сенсорну депривацію та інші методи, що у доктрині та практиці міжнародного права кваліфікуються в якості катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження. У 2000-х рр. окремі урядові структури США намагалися надати цим методам «легальне» обґрунтування, що викликало суттєву критику з боку органів ООН, міжнародних правозахисних організацій та академічної спільноти, оскільки це підривало принцип абсолютності заборони катувань, закріплений у Конвенції проти катувань 1984 р. Крім того, міжнародній спільноті стало відомо про існування мережі секретних місць позбавлення волі, керіваних ЦРУ, де затриманих тримали в умовах повної ізоляції та поза меж-

ами будь-якого судового чи адміністративного контролю. Розкриття інформації про такі об'єкти спричинило серйозний репутаційний удар по глобальному режиму протидії. Цей приклад підтверджує той факт, що навіть демократичні держави можуть не реалізовувати в повній мірі свої зобов'язання, обґрунтовуючи це, наприклад, потребами національної безпеки або захисту населення.

Але в той же час міжнародне співтовариство активно відреагувало на зазначені вище порушення, а Сполучені Штати офіційно заборонили «жорсткі методи допиту». Незважаючи на відсутність в даному випадку системного притягнення до кримінальної відповідальності відповідальних посадових осіб, ситуація засвідчила про необхідність подальшого зміцнення гарантій протидії катуванням навіть у надзвичайних умовах. Досвід «війни з тероризмом» визначив ключовий висновок: у контексті надзвичайних загроз міжнародному миру та безпеці пріоритетним завданням держав залишається розбудова ефективних механізмів парламентського та громадського контролю за діяльністю спеціальних служб, а також удосконалення законодавчої бази для усунення будь-яких прогалин або двозначностей у тлумаченні заборонених методів поводження. Саме такі заходи є необхідними задля збереження цілісності міжнародного режиму абсолютної заборони катувань [6, с. 200].

Наступним проблематичним питанням є застосування смертної кари в якості кримінального покарання різними державами світу. За даними Міжнародної амністії (Amnesty International), у 2024 р. кількість задокументованих страт зросла на 32% порівняно з 2023 р., що зумовило досягнення найвищого річного показника від 2015 р. Основними чинниками такого зростання стали істотні збільшення застосування смертної кари в Ірані, Іраку та Саудівській Аравії. Але офіційні статистичні дані не охоплюють тисячі страт, які, за наявними оцінками, були здійснені в Китаї – державі, що й надалі посідає перше місце у світі за масштабами застосування смертної кари; а також у Північній Кореї та В'єтнамі, де, як вважається, вона також широко використовується, але доступ до достовірної інформації залишається істотно обмеженим.

Окрім питання щодо того, чи становить смертна кара як така порушення заборони катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, конкретні методи страти та інші обставини, пов'язані з виконанням смертного вироку, зокрема так званий «феномен коридору смерті», часто самі по собі становлять порушення. «Феномен коридору смерті» являє собою відносно нову доктринальну категорію, що сформувалася в межах дискурсу щодо виконання смертної кари та імперативної заборони катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Під цим феноменом розуміють комплекс взаємопов'язаних факторів, що зумовлюють суттєві психічні травми та фізичні страждання осіб, яких тримають у так званих «камерах смертників». До таких факторів належать: надмірно тривалі й невизначені очікування на виконання вироку, ізоляція та одиночне тримання, неналежні умови ув'язнення, а також відсутність доступу до освіти, соціальної взаємодії та рекреаційної активності [7, с. 3]. Таку позицію підтверджує і ЄСПЛ у справі «Зьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom) 1989 р., наголосивши на тому, що «тривале перебування у камері смертників у очікуванні виконання смертного вироку порушує заборону жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання». Це рішення ґрунтувалося не лише на тривалості перебування в «камері смертників», а й на індивідуальних обставинах засудженого, зокрема на його віці та психічному стані. [8].

Деякі методи страти були прямо визнані міжнародними судовими та квазісудовими органами в якості

таких, що порушують заборону катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, і заборонені низкою держав, які все ще зберігають смертну кару в якості покарання за кримінальне правопорушення [9]. Так, наприклад, Європейський суд з прав людини у справі «Джабарі проти Туреччини» 2000 р. (Jabari v. Turkey) зазначив, що «депортація заявниці до Ірану створювала реальний ризик порушення ст. 3 Конвенції (заборона катувань та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання) через загрозу страти побиттям камінням» [10]. А Комісія ООН з прав людини охарактеризувала цей спосіб страти як особливо жорстокий та нелюдський [11]. Комітет ООН з прав людини також визнав, що застосування страти шляхом газової асфіксії становить жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання. Такий висновок був обґрунтований, зокрема, тривалістю процесу позбавлення життя за цим методом та наявністю альтернативних, менш жорстоких засобів виконання смертної кари [12]. Тобто смертна кара в усіх випадках має виконуватися таким чином, щоб завдавати як найменших фізичних і психічних страждань.

Отже, аналіз сучасної практики застосування смертної кари демонструє, що міжнародне співтовариство стикається з комплексом проблем, що ускладнюють реалізацію заборони катувань та інших форм неналежного поводження. Незважаючи на існування регламентованих міжнародно-правових стандартів у цій сфері, окремі держави продовжують активно застосовувати смертну кару, а зафіксоване у 2024 р. зростання кількості страт свідчить про поглиблення глобальних диспропорцій у сфері забезпечення прав людини. Особливе занепокоєння викликають держави, в яких інформація щодо виконання смертних вироків суворо контролюється та є прихованою, що фактично позбавляє міжнародні органи можливості здійснювати ефективний моніторинг.

Водночас проблема не обмежується лише самим фактом застосування смертної кари. У низці випадків саме умови тримання засуджених осіб, тривалість очікування смертної кари та психологічний тиск, що супроводжує цей процес, формують ситуації, що можуть бути кваліфіковані в якості катувань. Так званий «феномен коридору смерті» перетворився на важливий елемент сучасної дискусії про межі допустимого поводження з особами, засудженими до найсуворішого покарання. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що комплексне застосування тривалого очікування реалізації смертного вироку, ізоляції та неналежних умов може порушувати абсолютну заборону катувань. З огляду на вище зазначене, на нашу думку, існує потреба зміцнення міжнародних процедур моніторингу, уніфікації підходів до оцінок умов тримання «в коридорі смерті» та розширенні зобов'язань держав щодо відмови від смертної кари. Лише за умови поєднання правових, політичних і дипломатичних інструментів міжнародна спільнота зможе забезпечити реальну ефективність заборони катувань і підвищити рівень захисту гідності людини на глобальному рівні.

Отже, можна зробити висновок, що для належного забезпечення та реалізації на практиці принципу заборони абсолютності катувань, необхідним є подальше посилення контролю з боку міжнародно-правових механізмів захисту прав людини, вдосконалення відповідно до міжнародно-правових стандартів національних правових систем, що забезпечують абсолютність заборони катувань, та повна відмова всіх держав світу від практик застосування катувань. Лише за умови поєднання міжнародно-правових стандартів із ефективними національно-правовими гарантіями, можна забезпечити реальну заборону катувань як невід'ємну норму цивілізованого правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
2. CTI Strategic Plan 2025-2027. Copenhagen: Convention against Torture Initiative, 2025. 28 p. URL: <https://cti2024.org/wp-content/uploads/2025/03/CTI-strategic-plan-2025-digital-use.pdf>.
3. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text.
4. United Nations. Report of the Committee against Torture (A/80/44). New York: United Nations, 2025. 19 p. URL: <https://docs.un.org/en/A/80/44>.
5. OMCT Global Torture Index: Alarming Patterns of Police Violence and Systemic Impunity Worldwide. World Organisation Against Torture. Geneva, 2025. URL: <https://www.omct.org/en/resources/news-releases/omct-global-torture-index-alarming-patterns-of-police-violence-and-systemic-impunity-worldwide#:~:text=Despite%20175%20countries%20having%20ratified,actionable%20information%20to%20drive%20reform>.
6. Hathaway O. A. The Promise and Limits of the International Law of Torture. New York : Oxford University Press, 2004. P. 199-212. URL: https://law.yale.edu/sites/default/files/documents/pdf/International_Law_of_Torture.pdf#:~:text=Even%20more%20troubling%2C%20it%20has,suspects%20caught%20by%20the%20EF%9C%B1%EF%9C%B9%EF%9C%B9.
7. Inter-American Court of Human Rights. Analytical report. San José, Costa Rica: Corte IDH. 6 p. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r27394.pdf>.
8. European Court of Human Rights judgment "Soering v. United Kingdom" of 7 July 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>.
9. Amnesty International. Death sentences and executions in 2024. ACT 50/8976/2025. 8 April 2025. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/8976/2025/en/>.
10. European Court of Human Rights judgment "Jabari v. Turkey" of 11 July 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58874>.
11. United Nations Commission on Human Rights. Question of the death penalty: Resolution 2004/67. 21 April 2004. URL: <https://www.unodc.org/pdf/crime/capital/E-CN-4-RES-2004-67.pdf>.
12. Human Rights Committee. Chitat Ng v. Canada, Communication № 469/1991, U.N. Doc. CCPR/C/49/D/469/1991 (5 Nov. 1993). URL: <https://juris.ohchr.org/case/415/en-US>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025